

Егемен Қазақстан

Біржан салдың «Айбозымы»

Қазақ өнерінің алыбы – Біржан сал бабамыздың асқақ «Айбозым» әнін жұртшылық жақсы біледі. Бұл әнді алғаш сахнада орындаған – дүлдүл әнші, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Қайрат Байбосынов. Біз бүгінгі әңгіmemізде бір кездері ұмыт бола бастаған осы туындының қайта жарыққа шығуына себепкер болған бір оқиғаны баяндасақ дейміз. Оны бізге белгілі ақын, Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты Қорғанбек Аманжол айтып берген еді.

– 1981 жылы Көкшетауға талантты композитор, өнертанушы, Илия Жақанов ат басын бұрды. Оған себеп, 1982 жылы Біржан сал бабамыздың 150 жылдығы республика көлемінде тойланатын болып, соған орай Үкіметтің қаулысы шықты, – деп бастады сөзін ағамыз.

– Илия ағамызды сыртынан біліп, әндерін тыңдағанмен, алғаш көргенім. Сабырлы, байсалды кісі екен. Сондай ардақты азаматтың Көкшетауға келуі үлкен бір оқиға секілді болды. Ағамыз ол кезде Қазақ радиосының музыкалық редакциясын басқарады. Мен облыстық газеттің мәдениет, әдебиет бөлімінің меңгерушісімін. Басылым редакторы, жазушы Жанайдар Мусин мені Ілекеңнің қасына қосып берді. Сөйтіп, Илия аға екеуміз алдымен Көкшетаудың өз басында тұратын бабамыздың туған келіні, Біржанның кіші баласы Қалкенің әйелі Рақия әжеміздің үйіне бардық. Бұл кісі редакцияның дәл іргесінде, Шолпан деген қызының қолында тұрады. Күнде сол үйдің қасынан өткенде есік алдында отырғанын жиі көрем. Кейде амандасып өтемін. Бірақ әжеміздің Біржан салдың келіні екенінен хабарсызбын. Сол жылы жасы жетпіс бесті алқымдап қалған. Сөзі де, өзі де тың. Бабасы туралы біраз әңгіме айтты. Мен оны кейін «Біржанның бұрмалары» деген сериялық очеркімде жаздым.

Әжемiздiң жары Қалке отызыншы жылдары өмiрден өтсе керек, ол әкесi Бiржан қайтыс болғанда қырқынан ендi шыққан сәби екен. Сонда Рақия әже Бiржанның ұлы атасы – Ақсары Керей iшiндегi алпыс үйлi Бертiс әулетiнiң Қызылжардан Көкшетау төңiрегiне қоныс аударуының жай-жапсарын бiзге былайша баяндап бердi: «Бертiс атамыздың өзi де бес-алты ағайынды болып келедi... Аға-iнiлерiнiң бiреуi би, ендi бiрi дiн жолын ұстаған сопы, бiр-екеуi тынышсыз, қамшыгер, сотқар, бүлiкшi екен. Бертiс бауырларының ел арасына iрiткi салған терiс қылығына ренжiп, сол себептен Көкшетауға көшiп келген екен»...Ол кезде мән бермеппiн, ендi байыптасам, әжемiз атын атамай «ендi бiрi дiн жолын ұстаған сопы» дегенi Марал ишан екен. Керейдiң Нұрымбет атасынан тарайтын Марал ишан ата қоныстан ығыстырып, тiршiлiк тынысын тарылтқан ақ патшаның отаршылдығына қарсы шығып, елдi ғазуат күресiне көтередi. Әжемiз сол жолы атасы туралы көзкөргендерден естiгендерiн әңгiмеледi. Бiржан сал домбырасын бiреу шертiп қалса, бiлiп қойып: «Әй, Ақықжан, домбырамды бiреу шертiп қойыпты» деп қайтадан құлақ күйiн келтiрiп алады. Әншi қайда сапарлап барса да өзi жонып жасаған домбырасының тиегiн бiр уыс орамалға түйiп алып жүредi. Сондай-ақ Бiржекең әндi берiлiп айтатыны соншалық, мол-дасоқыны төрден есiкке, есiктен төрге отырады екен. Оны өзi байқамайды.

Одан кейiнгi Илия ағамызбен сапарымыз даңқты бабамыз туған қазiргi Бiржан сал ауданында жалғасты. Өзiм осы сапарда көп нәрсенi көңiлiме түйдiм. Көкшенiң баурайында өскенiммен Бiржан салға қатысты бiраз дүниенi бiлмейдi екем. Илекең Алматыдан сапарының жоспары мен бағытын, әңгiмелесетiн адамдарын нақты белгiлеп шығыпты.

Сол жылы бұрынғы Еңбекшiлдер ауданындағы Жөкей көлiнiң жиегiндегi «Қазгородок» деген ауылда Шаймұқан Омаров деген ақсақал тұрды. Ол кiсiге бiздi Болат Бекенов деген мектеп директоры болып iстейтiн, зиялы азамат ертiп апарды. Ол – 1937-жылы ұсталып, жазықсыз атылып кеткен, қазақтың бiр аяулы перзентi, жазушы Елжас Бекеновтiң ұлы. Шаймұқан ақсақалдың үйiне келдiк. Сол кезде ол кiсiнiң жасы жетпiстi жағалап қалса да санасы сергек, жады мықты. Қария бiздi құрақ ұша қарсы алып, Бiржан сал туралы арғы-бергi үлкендерден естiгендерi мен әндерi жайында әңгiмеледi. Әңгiме үстiнде «Айбозым» әнiн есiне түсiрiп, ыңылдап айтып бердi. Илекең үлкен олжаға кенелгенiне қуанып, әндi магнитофонына жазып алды.

Илия ағамыз қариядан «Айбозым» әнi қалай шықты, оны кiмдер орындады – барлығын суыртпақтап, егжей-тегжейлi сұрады. Шын мәнiнде, бұған дейiн Бiржан салдың «Айбозым» деген әнi бар екенiн ешкiм бiлген емес. Кезiнде тұғырлы тұлға туралы құнды мәлiметтер берген Қарта, Есiм Байболов деген қариялар да ешқандай дерек келтiрмеген. Ал Илекең оны қайдан бiлдi дегенде, осы әндi Шаймұқан қарттан он шақты жыл бұрын көкшетаулық журналист Әуез Өтеев жазып алған. Ол әннiң таспасын Әбiлғазы Боқанов деген бiр зиялы жан кейiнiрек Қазақ радиосы музыка редакциясының бас редакторы Илия Жақановқа әкеп бередi. Бiрақ әннiң таспаға жазылу сапасы

нашар болғандықтан, Ілия ағамыздың Шаймұқан ақсақалға арнайы келуінің себебі осы екен.

Шаймұқан қария бұл әнді Біржан салдың жанында жүрген Оспан деген әншінің қызы Кәтуден үйренген. Оспанның өзі ақсары, қағылез, жұқа кісі болғанымен, ән айтқанда дауысы зор, үйдің төбе тақтайын тіліп жібере жаздайды екен. Қызы Кәту де әкесі секілді ғажайып әнші болған, бірақ ерте тұрмысқа шығып, жастай өмірден өтеді.

Алматыға келгеннен кейін Ілекең: «Айбозым, айхой бозым, даңғыл бозым» деп басталатын әнге өзі қайырма жазып, Қайрат Байбосыновқа орындауға беріп, эфирге шығарады. Осылай ұлы әншінің асқақ әні халқымен қайта қауышты. Айтпашқы, сол сапарда Ілия ағам екеуміз Шаймұқан ақсақалды ортаға алып фотоға түстік, – деп сөзін түйіндеді арқалы ақын.